

og metoder rummer af implikationer, når de anvendes. Den beskedne bog, KP, har ikke gjort noget nemmere, hverken forskningen eller tilværelsen, men den har bidraget til større erkendelse, har vist vej i en jungle af forskningsretninger. I kraft af BRs arbejder, især KP, har vi fået et nyt og godt udgangspunkt for fortsatte studier inden for køns- og kvindeforskningen. BRs bøger vil fremover have meget stor indflydelse på dansk og nordisk forskning og vi vil se dem citeret og refereret i mange år frem, både for den konkrete påvisning af kvindelighedens udvikling og skæbne i Danmark mellem 1880 og 1980, men også – og sikkert først og fremmest – for den dybt inspirerende, lærde og kloge gennemgang af en række teoretiske retninger og værker, som har relevans for forskningen indenfor humaniora og såmænd også udenfor. Præses har evnen til at orientere sig, vælge ud, skære igennem, men også til som i KV at give sine resultater kød og blod for ikke at sige krop, så også et ikke-akademisk publikum får del i forskningen.

Nanna Damsholt

CLAUS BRYLD, Den demokratiske socialismes gennembrudsår. Studier i udformningen af arbejderbevægelsens politiske ideologi i Danmark 1884-1916 på den nationale og internationale baggrund. SFAH skriftserie nr. 29, 1992. 577 s. ill.

Berlingske Tidende bragte 12. febr. 1993 et interview med Claus Bryld. Det havde den lidt drilske overskrift *Vejen til den glade socialisme*. Tre udtalelser heri vil jeg tage op her til indledning. De er naturligvis i overensstemmelse med bærende tankegange i hans bog.¹ Den ene går ud på, at Bryld »ikke selv er socialdemokrat, men finder arbejderbevægelsen sympatisk« (jf. s. 34). Den skal jeg vende tilbage til til sidst. Den anden citerer ham direkte for ordene: »I den periode, jeg har beskæftiget mig med var det de politiske ideer, som var styrende for arbejderbevægelsens udvikling. Partiet opstillede langsigtede visioner, og det var med at give Socialdemokratiet en større og større vælgertilslutning« (jf. s. 24, 464). Også denne udtalelse vil jeg gemme lidt. Den tredje endelig konstaterer, at Socialdemokratiet spillede »en væsentlig større rolle i forbindelse med indførelsen af det politiske demokrati i Danmark end liberale historieskri-

¹ Anmeldelsen er en stilistisk let ændret gengivelse af mit indlæg som 2. officielle opponenter ved forsvarshandlingen på Roskilde Universitetscenter den 12. febr. 1993.

vere hidtil har antaget« (jf. s.428). Eller som Claus Bryld udtaler i interviewet: »Forfatningsændringen i 1915, hvor den lige og almindelige valgret blev sikret, byggede på et kompromis. Men den nye Grundlov ville aldrig være blevet til noget uden Socialdemokratiets konsekvente kamp for demokratiske reformer«.

Dette sidste er så sandt som det er sagt, men trænger nok til en uddybning. Den nye grundlov var skelsættende, uanset at dens landsting stadigvæk indeholdt så drabelige bremses på den almindelige valgrets virkninger, at vi skal helt frem til 1936, før der radede det samme flertal i folke- som i landsting. Det var navnlig nogle radikale hedsporere kede af. Men 1915-grundloven ville heller ikke være blevet til noget, hvis ikke Det radikale Venstre og hovedparten af partiet Venstre konsekvent havde kæmpet for demokratiske reformer. Eller for den sags skyld, hvis ikke også dele af Højre – som samme år forvandlede sig til Det konservative Folkeparti – havde stillet sig imødekommende i tidens fylde. Højre havde kæmpet mod folketingsparlamentarismen med næb og klør. Når det nu omstillede sig, var det i håb om, at indførelsen af forholdstalsvalgssystemet ved valgene til folketinget ville give partiet en større indflydelse på længere sigt end hvis det fastholdt en lille godsejer-gruppens højtprivilegerede valgret til landstinget. Med navneskiftet lagde det afstand til sin anti-folketingsparlamentariske fortid og hengav sig – som de øvrige partier – til håbet om i fremtiden at vinde de flest mulige vælgere for sin sag.

Vist var grundloven af 1915 en sejr for de principper, som Venstre, senere også Socialdemokratiet, havde ført en meget lang, slidsom og sej kamp for, og som også Højre havde bøjet sig for, mens det endnu havde noget, det kunne sælge sig for. Men selvfølgelig førte alle disse partier grundlovspolitik ud fra partitaktiske overvejelser. Også Socialdemokratiet. Bryld citerer Borgbjerg for i 1915 at have forklaret unge socialdemokrater perspektiverne i den nye grundlov, som han mente var den mest demokratiske i verden. Gennem den skulle Socialdemokratiet erobre magten i staten. Borgbjerg mente, der er ingen anden vej, end at »folket får styret i staten, og at Socialdemokratiet vinder flertal i folket... Socialdemokratiet må vinde flertallet af folket for sin ny økonomiske og kulturelle opfattelse og erobre magten i staten... Det arbejdende folk vil nu her i landet komme så langt som det selv vil og kan« (s.339). Det var hans gode ret at nære dette synspunkt. På den anden side var just Socialdemokratiets og radikalismens »hensynsløse fremtrængen«, hvad Det konservative Folkeparti frygtede, og derfor bør – som det hedder i indledningen af dette partis første program – »al sund konservatisme i vort samfund især samles til værn og støtte for mellemstanden i by og på

land, så vist som det først og fremmest er på denne klasses samfunds- og kulturarbejde, det moderne Danmark er bygget op». ² Og den radikale P. Munch erklærede: »Også i fremtiden vil der stå kamp her i landet om mangfoldige spørgsmål. Kampen mellem dem, der vil fremad, og dem, der vil stå stille eller gå tilbage, standses aldrig. Men fremtidig føres denne kamp så nogenlunde på lige vilkår». ³ Til hvert sit mål håbede disse partier på at få størst mulig gavn og glæde af den nye grundlov, og som historiker – og som vælger – vil jeg foretrække et nøgternt syn på disse magtkampe inden for demokratiets spilleregler frem for at sløre realiteterne med udtalelser om, at det ene parti kæmpede mere konsekvent for demokratiske reformer end det andet. Faktisk kæmpede de alle med stor konsekvens for deres daværende og kommende position i det politiske system.

I selve forhandlingssituationen var socialdemokraterne, først og fremmest Borbjerg, særdeles ivrige, og dette fremgår også tydeligt af den liberale historiker, der tættest har skrevet om dette, nemlig P. Munch. ⁴ Ser man på den vældige medlemsfremgang, Socialdemokratiet havde i denne periode (s. 523), har det da også haft al mulig grund til at være ivrig for, at den almindelige valgret i fremtiden stærkere end hidtil skulle slå igennem i rigsdagen. Denne konstatering forklejner på ingen måde Socialdemokratiets betydning for grundloven af 1915. Den rykker den kun i den rette belysning. Og jeg er helt enig med Claus Brylids gode iagttagelse, at Socialdemokratiets deltagelse i grundlovsarbejdet på linie med de øvrige partier blev – som det hedder på nudansk – en »katalysator for Socialdemokratiets identifikation med det politiske system« (s. 334).

Her står vi ved et hovedpunkt i Socialdemokratiets politiske livshistorie. Identifikationen havde jo længe været på vej. Socialdemokratiet havde aldrig – som dets tyske broderparti – været erklæret som rigsfjender. Tværtimod havde fra 1884 til århundredskiftet socialdemokratiske arbejdere kunnet stemme på venstrepolitikere ved folketingsvalgene og Venstrevælgere på arbejderrepræsentanter. Under storkonflikten i 1899 havde Venstres støtte været et virksomt middel til at bringe styrkeprøven til afslutning. Efter 1905 udviklede der sig et intensivt samarbejde med det Radikale Venstre, som havde spaltet sig ud af

² Jørgen Hatting, *Fra Piper til Christmas Møller 1915-1929. Det konservative Folkepartis historie i et halvt århundrede*, I, 1966, s. 32.

³ Povl Bagge [udg.], P. Munch, *Erindringer 1914-1918, Under første Verdenskrig*, 1961, s. 56.

⁴ ssts s. 44-59.

Venstrereformpartiet. Alle disse former for samarbejde havde selvsagt haft deres virkning på Socialdemokratiet, fået det til at identificere sig mere og mere med det eksisterende politiske system. I 1910, på den store socialistkongres i København, der samlede henved 900 delegerede fra 24 lande, kunne Borgbjerg sige (s.333): »Hvis arbejderklassen sank stadig dybere i elendighed, da kunne vi aldrig omstyrte det gamle samfund, og skete det alligevel, da kunne vi ikke ordne og styre det nye samfund. Proletariatet må udvikles til en velorganiseret, vel oplyst, middel- og målbevidst arbejderklasse. Denne forvandling er Socialdemokratiets opgave... Arbejderne kan og skal bruge det moderne samfunds midler: almindelig valgret, fagorganisation, Kooperation, oplysning, til sin egen frigørelse...«. Også over for regeringen Berntsens grundlovsforslag i 1912 var Socialdemokratiet positivt indstillet. Borgbjerg erklærede dengang i Folketinget (s.335) »vi har drevet fremad, men vi har på ethvert punkt været rede til at tage, hvad der kunne nås, når det var et virkeligt fremskridt«. Og i 1913 er vi så nået til, at en trekløverregering – V, RV og S – er tænkelig som en mulighed. Så kommer endelig med Zahles anden regering og Højres åbning den mulighed at bjærge en grundlov i land. Herved har det naturligvis også spillet en rolle, at reversen af Socialdemokratiets identifikation med det politiske system har været, at de øvrige agenter i dette system har vænnet sig til at betragte Socialdemokratiet som en rimelig og pålidelig medspiller, der trygt var forankret i sin vældige organisation. Derfor undrer det mig, at Bryld kan skrive (s.20) »Efter denne bog kan der vist ikke rejses tvivl om Socialdemokratiets 'demokratiske sindelag' før 1.verdenskrig, med mindre formålet er vildledning«. Hvem pokker har da været i tvivl om det? Bevares, en god gerning kan ikke gøres for ofte.

En lidt vel idealistisk holdning sporer jeg også i den anden udtalelse i interviewet, som jo gik ud på, at det var de politiske ideer, som var styrende for arbejderbevægelsens udvikling. »Partiet opstillede langsigtede visioner, og det var med til at give Socialdemokratiet en større og større vælgertilslutning«.

Socialdemokratisk Forbunds medlemstal synes groft taget at være en brøkdel af fagforeningernes medlemstal, og det stiger og falder med dette (s.522 f; tallene, som stammer fra en brochure til den socialdemokratiske kongres i 1961 burde for øvrigt have været kommenterede). Nedgangen i tiden 1901-03 forklarer Bryld for øvrigt ét sted (s.217) med den høje arbejdsløshed i København i århundredets første tre år med henvisning til fagforeningsjubileumsskriftet *Under Samvirkets Flag* (1948). Også

her burde der har været en henvisning til, at Dybdahl problematiserer denne forklaring⁵ og gør opmærksom på, at der ikke kan være nogen generel sammenhæng mellem konjunkturerne og socialistiske partiers medlemstal. Han henviser simpelt hen til en række arbejdsløshedsprocenter fra de følgende år.

Men lad os vende tilbage til de »langsigtede visioner«. Som sydslesviger, der i de første efterkrigsår har hørt udråbet »Speckdäne« gjalde i sine øren, skal jeg ikke slå mig til ridder på, at Bryld selv lader Borgbjerg sige – og det i en tid, i 1915, hvor medlemstilgangen synes at have boomet som aldrig før – at hele kampen drejede sig om »højere løn, kortere arbejdstid og billigere varer« (s.232). Det forekommer mig nu ikke at være så ringe mål, som de fra vort overflodssamfunds stade kan se ud. En forøgelse af reallønnen og en forkortelse af arbejdstiden (i 1914 i hovedstaden 9,2, i provinsbyerne 9,4 timer på alle seks hverdage) var aldeles nødvendige forudsætninger for, at arbejderen og hans familie kunne få et rimeligt liv med mulighed for at tænke på andet end dagen og vejen.

Men Claus Bryld stiller Borgbjergs nøgterne ord i 1915 op over for den begejstring, som lyser ud af en af i alt 4 artikler, som Borgbjerg skrev i Social-Demokraten i anledning af det Radikale Venstres stiftelse i Odense i maj 1905. I den sidste af disse artikler, 26.maj 1905, hedder det blandt meget andet godt (s.230-232), at selv hvis det radikale programs reformkrav var gennemført, så vil der »stadig være lønarbejdere og kapitalister«, og tror man, mener Borgbjerg, at den »arbejder, der er suveræn i stat og kommune, i længden vil finde sig i at være lønarbejder i det økonomiske liv... Nej, netop når demokratiets former er fuldt gennemført, vil arbejderklassen forlange dem fyldt med socialt indhold... Valgretten må blive den et redskab også til ændring i dens økonomiske stilling. Arbejderen har mærket fremgangen, men appetitten kommer netop under måltidet. Han vil ikke nøjes med mindre end selv at blive ejendomsbesidder i fuld lighed med kapitalens indehavere. Han kræver andel i produktionsmidlerne, og helmer ikke, før der er blevet fuld frihed og lighed i samfundet derved, at ejendomsretten undergår en radikal forandring i socialistisk retning«. Og videre »Den store franske revolution var slutresultatet af en lang opgangstid for bourgeoisiet, ikke – som en falsk historieskriver har ment – af bøndernes forarmelse. Når arbejderklassen for alvor er kommet i opdrift, standser den ikke, før den har ophævet sig selv som klasse og dannet samfund, hvor arbejder og

⁵ Vagn Dybdahl, *Partier og Erhverv. Studier i partiorganisation og byerhvervenes politiske aktivitet 1880-1913*, I, 1969, s.213.

arbejdsgiver er blevet ét. Bevares blot socialismen af arbejderne som ledende princip og begejstrende mål, så kan udviklingen i den her angivne retning ikke standses . . . Dette ideal er det, som giver arbejderbevægelsen dens mægtige energi og ubrydelige sammenholdskraft«.

Såvidt jeg kan se, forklarer Borgbjerg denne iøjnefaldende forskel overmåde præcis (s.232) når han i 1915 skriver, at hans læsere må »erindre at den rene agitations udviklingstrin stadig mere afløses af den positive virkeliggørelsesfase med de vanskeligheder, men også med de fordele, deraf følger«. Bare vi kunne få alle ideologer – hvad enten de er borgerlige eller socialistiske, til at erindre denne forskel mellem agitation og virkeliggørelse!

Men jeg vil lade Harald Jensen komme til orde, ham, som mere end nogen anden var den tids foregangsskikkelse for det jyske Socialdemokrati, og grundlægger af Jyllands arbejderpresse. For øvrigt en mand, der i sin ungdom havde haft tætte forbindelse til den særlige Venstregruppering, som kaldtes Bjørnbakkere, og hvis første blad også blev trykt på Lars Bjørnbaks trykkeri. Harald Jensen sagde i 1893 – just for 100 år siden – ved indvielsen af forsamlingsbygningen i Aarhus: »Der var en tid, da vi troede, det varme blods begejstring skulle kunne slå kapitalisternes kolde beregninger ud. I går var det 21-årsdagen for det berømte slag på Nørrefælle ved København. Vi har lært siden at møde vore fjender med lige våben. Vi forløb os ikke mere, men strakte ikke foden længere frem, end der var fast bund. Med kold og klar beregning sørgede vi for, at hvert skridt, vi gjorde fremad, ikke fulgtes af tilbageskridt«. ⁶ For mig at se er det denne ædruelighed, dette nøgterne virkelighedspræg parret med et enestående organisationsapparat, som bar Socialdemokratiets fremgang og som stabiliserede partiet. Visionerne, tja, de er vel ikke uden betydning. Men jeg er bange for, at folk som os, dem Bryld et sted med et uskønt ord kalder intelligentsiaen, overvurderer dem, selv om de hyppigt bruges som festtalepynt. Hørup talte vist engang om »vimplerne«.

Partiets fremgang satte derimod ind, da det i hårdt, dagligt petiteseslid kunne vise, hvad det stod for. Skabte et tillidsforhold mellem medlemmerne og ledelsen, mellem vælgerne og partiet. Det er vel netop derfor, at arbejderbevægelsen foretrak den solide, saglige organisator Thorvald Stauning, der så ganske var uden retorisk sving, som mangeårig leder frem for Frederik Borgbjerg, hvis glødende veltalenhed der gives så mange eksempler på. Pragmatikeren fremfor ideologen. Jeg forstår, at vi lejlighedsvis stemmer helt overens i dette anti-visionære synspunkt, f.eks. når Bryld skriver (s.404) om den tredje generations

⁶ ssts s. 248.

socialdemokratiske ledere: »Det er karakteristisk, at der blandt disse personer – der var eller efterhånden blev ledende blandt Socialdemokratiets mange politikere, redaktører og organisationsfolk – i modsætning til anden generation ikke var én, der beskæftigede sig teoretisk med socialismen eller blot formåede at sætte den praktiske politik ind i en større teoretisk sammenhæng«. – Bemærk, at sådan lå landet, da partiet virkelig voksede sig stort! Jeg ville deraf drage den slutning, at det jordnære arbejde, det tætte organisationsnet, de mange tillidsmænd – eller bare det, at de anerkendte arbejdsløshedskasser, der indførtes i 1907 ganske vist regnskabsmæssigt og formelt var adskilt fra deres fagforeninger, men at de sædvanligvis havde kontorfællesskab med dem, ligesom også arbejdsanvisningen – øvede en større dragning end de »langsigtede visioner«.

»Borgbjerg er en entusiast og ikke lidt af en lyriker« mener Hartvig Frisch.⁷ Jeg kan helt bifalde Brylids tanke, at Borgbjerg var den, som »brød med den ortodokse marxisme, som Knudsen og især Bang var hovedeksponenter for fra 1880'erne til 1914; bruddet gjaldt ikke selve samfundsanalysen, men de politiske standpunkter. Den mere 'snævre' linie koncentreret om den faglige og politiske kamps elementære former søgtes af Borgbjerg og de tilhængere, han efterhånden fik, efterhånden udvidet til *en bred, af og til næsten altfavnende, politisk tilgang* ... Desuden var der tale om en vidtdreven *åbenhed og samarbejdsvilje over for den liberale bevægelse* både på landet og i byerne. Borgbjerg led ikke af berøringsangst, tværtimod forstod han til fulde de modsætninger blandt de borgerlige og social-liberale kræfter, der kunne give Socialdemokratiet en chance for at gøre sig gældende, inden det havde opnået folkeflertallet« (s. 413). Men denne taktiske åbenhed, denne samarbejdsvilje, som jeg så godt kan forstå, hvordan forholder den sig til de »langsigtede visioner«. For øvrigt var den »liberale bevægelse« splittet op i mange fraktioner.

Afhandlingen har det hovedsigte, som fremgår af dens undertitel: *Studier i udformningen af arbejderbevægelsens politiske ideologi i Danmark 1884-1916 på den nationale og internationale baggrund*. Selvfølgelig er dette et helt igennem legitimt sigte, og jeg skal til slut argumentere for, hvorfor bedømmelsesudvalget har indstillet den til forsvar for doktorgraden. Men det må være tilladt at undre sig over, at den ikke har placeret arbejderbevægelsen i forhold til et omfattende samfundskoncept, som ville have skærpet forfatterens opmærksomhed over for det forhold – som afhandlingen i øvrigt vier stor omhu – at denne bevægelse hverken er opstået eller har

⁷ Dansk biografisk leksikon, 3. udg., III, 485.

udfoldet sig i et samfundsmæssigt vakuum, men til stadighed har måttet forholde sig både til historisk udviklede samfundsformer og til socialt virksomme aktører, der heller ikke med hænderne i skødet lod arbejderbevægelsen formere sig.

Alt for summarisk affærdiges samarbejdet mellem socialdemokrater og borgerligt-liberale kredse i København før midten af 1880'erne, da Den liberale Vælgerforening blev dannet. Bjørnbakkerne i Østjylland er allerede nævnt. Dele af Bondevennerne har heller ikke ligget langt fra synspunkter, som senere næredes af arbejderbevægelsen. Studentersamfundet, oprettet 1882 som udbryderorganisation fra den konservative Studenterforeningen, rummede en række af de senere Venstre- og radikale politikere, som Socialdemokratiet blev ved med at være på talefod med. Også den lidt uvrne teologistuderende fra Falster, der var blevet opdraget i sin mosters københavnske bourgeoisihjem, Frederik Borgbjerg. Venstrepolitikerens Niels Neergaard skrev senere om dette samfund »vi brændte af længsel efter at slå dørene op på vid gab ud til arbejderne og bønderne og gøre den gavn iblandt dem, vi kunne, ved oplysnings- og hjælpeforanstaltninger, således som det også til en vis grad skete ved arbejderundervisningen, de oplysende småskrifter og retshjælpen for ubemidlede«.⁸ Blandt foredragsholderne optrådte socialdemokratiske ledere som P. Holm, P. Knudsen og Chresten Hørdum. Studentersamfundet oprettede allerede januar 1883 en aftenundervisning for arbejdere, som blev indledt på et møde i arbejderens forsamlingshus i Rømersgade hvor P. Holm var dirigent, mens Herman Trier var udset til formand for undervisningen, som han ledede indtil 1907. Trier sagde, at der hos studenterne, som var udgået af folket, og hvis uddannelse for en stor del var bekostet af offentlige midler, var en trang til at give noget tilbage af, hvad de havde modtaget, ved efter evne at bringe oplysning ud til folket. Og eleverne skulle ikke presses ind i et forud lagt skema. Det lyder næsten som et program for RUC, når han siger – i 1883! – »Arbejdernes egne ønsker og behov [skal] angive retningslinjerne. Vi vil ikke love Dem guld og grønne skove... De må fortælle os, hvor vi skal tage fat, hvad de trænger til at lære... ønsk selv og sig til, så skal vi prøve på at opfylde Deres ønsker«.⁹ Stormende bifald, en række arbejdertaler slutter sig med tak til tanken og i løbet af januar måned begynder undervisningen med 1.500 elever, hvoraf et stort antal var ældre familieforsørgere, som her satte sig på skolebænken efter en 10-11 timers arbejdsdag. Studentersamfundets småskriftudvalg udfoldede ligeledes en

⁸ N. Neergaard, Erindringer. Fra Ungdomsaarene og fra mit offentlige liv 1854-94, 1935, s. 123.

⁹ ssts s. 125 f.

forbavsende virksomhed. Det udsendte årligt 11-12 skrifter, hvert i 6.000-20.000 eksemplarer til en pris på 10-15 øre pr. styk, mindre i abonnement.¹⁰

Også statistikeren og historikeren Marcus Rubin hørte til kredsen omkring Studentersamfundet. Han leverede arbejderne en interessant undersøgelse, som direkte kunne bruges i den politiske kamp. I 1883 og 84 (ikke 84 og 85 som i bogen s.214) holdt »Højreregeringen en social gulerod op for næsen af [socialdemokraterne] for at bryde samarbejdet mellem dem og Venstre« (s.214). Jeg ved ikke, hvor præses har fået den ide fra, at Højre skulle have nogen interesse i at bryde samarbejdet mellem Folketingets dengang to socialdemokratiske medlemmer og et i forvejen massivt Venstreflertal. For Højres tolkning af 1866-forfatningen var det jo aldeles ligegyldigt. Det ville jo ovenikøbet blive ved i 1901, da det kun havde fået 8 af Folketingets 114 mandater, og den gamle konge måtte gribe ind for at stoppe dette vanvid. Hvad der derimod i højeste grad var interessant for Højre var at sørge for, at de overmåde mange arbejdere, der stemte på Højre, fik en konkret grund til at gøre dette og blive ved med det. Det drejede sig i Århus i 1882 blandt de afgivne stemmer om 38 % af de faglærte og 26 % af de ufaglærte arbejdere.¹¹ Højres Arbejder- og Vælgerforening havde i oktober 1885 12.866 medlemmer i København, i oktober 1886 24.037 for at toppe i 87 med ca. 29.000 medlemmer. Højres mest slagkraftige organisation ville »støtte enhver bestræbelse, der på en rolig og besindig måde tjener til at forbedre og fremme arbejderne og middelstandens interesser og kår«.¹² Det var denne forenings virksomhed, regeringens initiativ indirekte var adresseret til, selv om det under de rådende politiske forhold ingen chance havde for at blive fremmet. Begge forslag om en alderdomsunderstøttelse var livrenteforslag, d.v.s. de byggede på det princip, at de forsikrede selv skulle betale - hvad de færreste arbejdere havde råd til. Da Rubin formodede, at de fleste arbejdere ikke ville få nogen glæde af deres eventuelle indbetalinger, fordi de ikke ville komme til at opleve forsikringens ikrafttræden, blev han og socialstatistikeren Harald Westergaard sat til at lave en for øvrigt banebrydende dødelighedsundersøgelse, som ganske rigtigt viste, at i datidens Danmark kun halvdelen af den mandlige befolkning ville blive 65 år (overlevelsestidspunktet for den

¹⁰ ssts s. 157.

¹¹ Niels Thomsen, *Urbaniseringen og den politiske adfærd*, i: Grethe Authén Blom [red.] *Urbaniseringsprocessen i Norden*, bd. 3 *Industrialiseringens første fase*, Oslo 1977, s. 165 (efter Dybdahl).

¹² Vagn Dybdahl, *Partier og Erhverv. Studier i partiorganisation og byerhvervenes politiske aktivitet 1880-1913*, I, 1969, s. 109.

påtænkte forsikring), kun fjerdedelen 75 år, og at forholdene stillede sig langt mere ugunstigt for arbejderbefolkningen.¹³

Med henblik på den samfundsmæssige kontekst for Socialdemokratiets stærke udbredelse fra midt i 1880'erne er det interessant, både at den havde som forudsætning en stærk fagbevægelse, som havde nogle af sine rødder i et stærkt udviklet, præ-socialistisk organisationssystem, og at den måtte rekruttere sine medlemmer dels blandt tidligere Højrevælgere, dels blandt de mange arbejdere, der var indvandret fra provinsen til København.

I den første fase af byernes politiske mobilisering stod hovedparten af bybefolkningen jo uomtvisteligt på Højres side i forfatningskampen. Hvor og hvornår får vi så socialdemokratiske gennembrud? Her kunne jeg have ønsket mig, at Bryld havde taget stilling til Niels Thomsens metodisk avancerede forsøg på at bestemme de faktorer, som fik byarbejderne, som indtil ca. 1890 overvejende havde stemt på Højre, til at skifte side.¹⁴ Han når til det resultat, at industrialiseringen tilvejebringer en ændring af erhvervsstrukturen, som indebærer, at en væsentlig del af befolkningen varigt er henvist til manuelt arbejde uden advancementsmuligheder, men at den politiske adfærdsforandring går langt ud over industriarbejdernes rækker, den er også aldersafhængig, afhængig af bopælsforhold og den kommer før den store tilgang til fagbevægelsen. Elklits undersøgelser af vælgeradfærden i Fredericia¹⁵ åbner for den mulighed, at den personlige interaktion, f.eks. fra nabo til nabo eller mellem kammerater på arbejdspladsen, har spillet en betydelig rolle for Socialdemokratiets udbredelse blandt potentielle socialdemokratiske vælgere i Fredericia omkring 1901.

Når jeg savner en stillingtagen til disse problemer og undersøgelser i Brylds afhandling, så er det fordi det må være svært, ja, næsten umuligt at beskæftige sig med »den socialdemokratiske bevægelses samfunds- og selvforståelse« (s. 11) uden at se den i forhold til det uhyre folkehav som omgav den og hvoraf den i undersøgelsesperiodens løb udviklede sig fra ca. 3.000 medlemmer i 1877 til 110.728 i 1919. Det er svært at forestille sig, at alle disse mennesker ligesom vaskede den gamle Adam af sig ved deres indtræden i Socialdemokratiet og ikke skulle have medbragt store dele af deres hidtidige bevidsthedsindhold, der kunne være »led i en

¹³ Lorenz Rerup [udg.], Marcus Rubins brevveksling 1870-1922, bd. 1, 1963, s. (43).

¹⁴ Niels Thomsen, Urbaniseringen og den politiske adfærd, i: Grethe Authén Blom [red.] Urbaniseringsprocessen i Norden, bd. 3 Industrialiseringens første fase, Oslo 1977, s. 143-177.

¹⁵ Jørgen Elklit, Fra åben til hemmelig afstemning. Aspekter af et partisystems udvikling, 1988, s. 287 f.

kontekst, der indeholder ideer af betydning for det generelle politisk-ideologiske univers i arbejderbevægelsen» (s. 24). Claus Bryld er naturligvis i sin gode ret til at fastholde »koncentrationen om ledelses-planets bevidst udtrykte ideologi« (s. 24), men det er nøjsomt, meget nøjsomt, hverken at ville »analysere organisationsforhold eller generelle bevidsthedsfænomener i arbejderklassen, men at undersøge og fremstille en bestemt politisk ideologi eller et betemt politisk sprog og – men i mindre grad – dets evne til at indløse sin hensigt« (s. 451). Problemet er jo, at forfatteren synes at anse det for givet, at ideologiuudviklingen i en politisk bevægelse udgår fra dens top. Han har afstået fra at undersøge, hvordan ledelseslaget i Socialdemokratiet blev påvirket af medlemmerne, eller hvordan den tilsyneladende ensidigt af partiledelsen udformede ideologi blev modtaget af bevægelsens masser. Herom bemærker han kun, at når f.eks. Gustav Bangs artikler i så stort tal blev trykt i Social-Demokraten, så er det også sandsynligt, at de er blevet læst (s. 395), eller at der »på møder og lignende blev sikret en ret høj overensstemmelse mellem ledere og medlemmer/vælgere« (s. 24). Og i hvert fald delvis hænger Brylds afgrænsning sammen med, at han kalder sin skildring af den socialdemokratiske ideologi »en skildring i syntese-form«. Ideologien hedder det, (s. 24) »er således en abstraktion, der ikke konkret kan påvises i alle sine enkeltdele hos nogen enkelt person eller hos det brede lag af vælgere og almindelige medlemmer. Syntesen fandtes givetvis mere bevidst hos lederne end hos de menige, men det er ikke afgørende ved en vurdering af dens brede gennemslag. Det afgørende er, om der herskede consensus mellem ledere og 'masser' om visse grundlæggende værdier såsom klassekampens karakter af et stadigt fremskridt, statsovertagelse af produktionsmidlerne, uomgængeligheden af det politiske demokrati både under kapitalisme og socialisme og om nødvendigheden af at afpasse de politiske handlinger efter de forhåndenværende muligheder«. Penslen er bred i disse linier, meget bred. Man kan vel næppe heller forestille sig en situation i dansk politisk liv, hvor de »politiske handlinger« ikke blev afpasset efter de »forhåndenværende muligheder«.

Det er for øvrigt et fascinerende spørgsmål, hvorfor den skinbarlige revolution aldrig lå for i kongeriget Danmark. I den periode og med det emne, der her behandles, kunne det selvfølgelig anføres, at bybefolkningen var i mindretal over for landbefolkningen, som næppe ville have fundet sig i en social omvæltning. Men det kom heller ikke på landet til en politisk revolution, da forfatningskampen blev tilspidset ved provisoriernes begyndelse. Det siger vel noget om traditionens magt, om at den politiske ekstremisme især fandtes i yngre lag og ikke kunne hamle op med ikke-revolutionære bevidsthedsformer blandt lidt ældre grupper.

Måske også noget om, at militæret faktisk ikke var nogen uvigtig faktor, ikke blot den hær, som var under våben, men det ulige større antal, som de mange reservister og reserveofficerer udgjorde. Endelig var hele embedsværket Højrepræget. Lige efter systemskiftet var Rubin en af de ganske få – to el. tre – ikke-Højremænd i Centraladministrationen.

Receptionen af socialistiske ideer i arbejderbevægelsen kunne utvivlsomt være undersøgt nærmere, og jeg håber meget, at nogen engang vil påtage sig denne slidsomme opgave. Der findes jo i læserindlæg i de mange socialdemokratiske aflæggerblade, i fagbladene, i de utallige taler, som er refereret fra partiets og fagbevægelsens vældige organisationsapparat, et stort materiale, hvor de menige medlemmer kommer til orde. Bryld har, det skal indrømmes, gjort en lille case study ved at udtage 230 af de ca. 4.000 arbejdererindringer, Nationalmuseet har indsamlet i 1950'erne (s. 457 ff). Forfatteren har nogle rammende betragtninger om dette materiales egnethed til at besvare spørgsmål af typen, om arbejderne var tilfredse med fagbevægelsen og Socialdemokratiet, eller om der var kritik af den tiltagende moderation i partiet op mod 1916. Det er dette materiale simpelt hen ikke gearret til. Men disse erindringer giver dog en vis bekræftelse på Brylds antagelse om, at »den evolutionistiske verdensanskuelse og den hermed forbundne fremskridtsoptimisme« har været udbredt blandt arbejderne. Formentlig også uden for arbejderne kredse, for selv om samfundets dybtgående modernisering var hård ved mange småfolk, så førte den jo også mange uomtvistelige goder med sig som VVS-installationerne, elektrisk lys, mere hygiejniske fødevarer.

Det er for øvrigt en af bogens mange interessante iagttagelser, at ikke den Marx'ske, hegeliensk inspirerede dialektiske udviklingsopfattelse vandt terræn i den danske (og den tyske) arbejderbevægelse, men en værre blanding af positivisme, darwinisme og social-darwinisme. H.P. Sørensens Borgbjerg biografi fra 1943¹⁶ giver et fantastisk eksempel på dette potpourri (s. 62): »Hvad der tiltrak ham [Borgbjerg] hos Marx var måske dennes materialistiske historicopfattelse og det storladne syn over samfundenes materielle og åndelige faser som en sammenhængende udviklingsproces fra de laveste primitive samfund til den mægtige udfoldelse, som kapitalismen var, og den endnu mægtigere udfoldelse, som socialismen, det næste trin på samfundsudviklingen ville blive... Borgbjerg havde nemlig tidligt søgt efter plan og sammenhæng i livet og i alt søgt en fast livs- og verdensanskuelse at leve på. Nu fandt han en sådan i darwinismen og marxismen, i udviklingslæren ... Her var den store sammenhæng! Udviklingslæren overført på alt! Verdensaltets ud-

¹⁶ H.P. Sørensen, F.J. Borgbjerg, 1943.

vikling, klodernes udvikling, det organiske livs udvikling, samfundets udvikling, alt sammen stræbende mod højere og højere former, for velsagtens om millioner af år at begynde en ny udvikling forfra igen«. Et synkretistisk pletsud! Som får mig til at tænke på, at præses et andet sted kan få sig selv til at skrive (s.58), at nogle af Karl Marx »prognoser mere minder om gammeltestamentlige profetier end om samfundsteoretiske prognoser«. Akja!

Claus Brylds værk er frugten af næsten en menneskealders studium af arbejderbevægelsens historie. I 1965 fik han guldmedalje ved Københavns Universitet for afhandlingen: *Revisionismens betydning for det danske Socialdemokratis idéudvikling fra 1890'erne til 1930'erne*. I 1976 udgav han, ændret og udvidet en del af denne afhandling under titlen: *Det danske Socialdemokrati og revisionismen, en analyse af socialdemokratisk samfundsforståelse, strategi og taktik før 2.verdenskrig med udgangspunkt i forholdet til marxismen og revisionismen*, som dækkede tiden fra 1914 til 1930.

Det manuskript, som blev antaget til at forsvares for doktorgraden, er langt mere end en bearbejdelse og udvidelse af tidligere arbejder. Problemformuleringen er ny og langt bredere end i de oprindelige ansatser. Tidligere antydninger og formodninger er enten droppet eller blevet underbygget af nøje analyser. De kan findes gemt i noter, som f.eks.s.52, note 30 om marxismereceptionen i Danmark, der fandt sted ca. 10 år senere end i Tyskland eller s.270, note 77 om Gustav Bangs indirekte polemik mod Borgbjergs positive bedømmelse af radikale udspil. Eller de kan være udfoldet i teksten, f.eks.i Afsn. 2 om vulgariseringen af den marxistiske teori til en »materialistisk positivisme«, eller opgøret i Afsn.6 (4.1) med påstanden om, at Socialdemokratiets agrarprogram fra 1890 og senere skulle være præget af lassalleansk ideologi. Rundhåndet kan Bryld dele ud af sin belæsthed, når han f.eks.i omtalen af ungsocialismen og dens svenske inspiration ikke kun oplyser om den danske og svenske, men også om den norske og internationale litteratur om emnet (s.316, note 24). Men værkets egentlige tyngde ligger i de fire afsnit, der ud i alle krogene udreder tilblivelsen af Socialdemokratiets samfundsopfattelse: afsnittet om *vejen til magten, den strategiske optimisme* (s.131-201), som undersøger den vej, der via politisk og faglig organisation, agitation og oplysning samt det parlamentariske arbejde i stat, kommune og andre offentlige organer skulle føre til et socialdemokratisk flertal. *Socialdemokratiet og det demokratiske Venstre*, det sjette afsnit (s.205-279), analyserer den socialdemokratiske taktik over for samarbejdsvillige dele af Venstre, fra 1906 det Radikale Venstre, samt Kooperationens betydning som arbejderbevægelsens 'tredie streng'. Det syvende afsnit,

Socialdemokratiet, det fagretlige system og oppositionen 1904-1913 (s.283-321), skildrer klassesamarbejdets opståen og partiets afgrænsning over for den nye venstreopposition i ungsocialismen og syndikalismen. Endelig redegør endnu et afsnit for *vejen til magten: borgfred og regeringsansvar* (VIII, s.325-374). Her vises, hvordan grundlovsforhandlingerne og Første Verdenskrig virker som integrationsfaktorer for socialdemokratiet i årene 1912-1916. Flere af disse grundigt dokumenterede afsnit byder på fremragende analyser og spændende indfaldsvinkler.

Her bekræftes grundtrækkene af en udvikling, som hidtil kun har kunnet skimtes, og der leveres dokumentation, – »redelig og faktamættet« som det hedder et sted om den danske socialistbevægelses beretninger til de internationale socialistkongresser – hvor denne hidtil har manglet. Blandt litteraturhenvisningerne bemærker man, at Bryld i stor udstrækning har benyttet materiale fra utrykte specialeafhandlinger.

Afhandlingens tese går ud på, at Socialdemokratiets politisk-ideologiske karakter overordnet blev bestemt af udviklingen på det internationale plan (både inden for den internationale bevægelse og i og mellem staterne), men at denne overordnede bestemmelse ikke stod i vejen for, at den danske socialisme fik afgørende præg af de materielle og politiske strukturer i det danske samfund, herunder den politiske kultur, som Socialdemokratiet med mange andre partier og organisationer indgik i (s.33). Denne tese opstilles i begyndelsen af værket, og forfatteren konstaterer i slutningen: »Den internationale faktor må... ses som en overordnet ramme, der i sidste instans bestemte udviklingsmulighederne; men på den anden side fik dansk arbejderbevægelse og dens socialistiske ideologi... sit afgørende indholdspræg af de materielle, politiske og kulturelle strukturer i det danske samfund« (s.462).

Rigtigheden af denne opfattelse dokumenterer store dele af værket – navnlig de to afsnit om *vejen til magten* – til fulde. Tesen kunne nok være stærkere integreret i fremstillingen. Derfor kommer bogen snarere til at ligne den solide fremstilling af Socialdemokratiets idéudvikling fra 1890'erne til 1920'erne, som længe har været tiltrængt. Og så skal Bryld have den uforbeholdne ros, at den er skrevet i et klart, ligefremt og dejligt upretentiøst sprog, bundsolid og redelig, og på de ikke få felter, hvor han for alvor går i dybden – f.eks. i analysen af hjemlige eller udenlandske ideologibestanddele – får læseren fine, lærde og inspirerende udredninger.

Claus Bryld mægter at blotlægge og fremstille det meget komplicerede samspil mellem Socialdemokratiet, den internationale socialisme og en række faktorer i den internationale og i den danske ideologi- og samfundsudvikling. Det lykkes ham herved at give os et langt mere nuan-

ceret, righoldigt og forståeligt billede af Socialdemokratiets udvikling og samfundsindpasning end der hidtil har foreligget. Anvendelsen af Massimo Salvadoris udtryk »strategisk optimisme« på Socialdemokratiets ideologisk-politiske grundholdning op til 1914 er ligeså vellykket som opfattelsen af grundlovskampen ved det Radikale Venstres side og krigspolitikken som integrationsfaktorer for Socialdemokratiet i de følgende år, eller som opfattelsen af evolutionismen som den socialdemokratiske bevægelses verdensanskuelse. Jeg vil gerne helhjertet ønske Claus Bryld til lykke med dette dygtige og betydningsfulde arbejde.

Jeg lovede i begyndelsen af min opposition at vende tilbage til, at Bryld, skønt ikke selv socialdemokrat, dog finder arbejderbevægelsen sympatisk. Hvem gør ikke det; jeg slutter gerne op i rækken. En betydelig dansk politiker – fra den *liberale* lejr, vil præses vel sige, mens jeg foretrækker betegnelsen »radikal«, selv om Viggo Hørup døde, før partiet blev dannet – skrev om denne bevægelse for 120 år siden, altså i 1873: »Og Byerne ere i Begreb med at vaagne; man begynder at kjedes ved den nationalliberale Frase. Et Parti, der Dag ud og Dag ind ikke gjør Andet end at vrænge ad sine Modstandere uden selv at ville eller kunne føre Noget igjennem, maa dog en Gang vække saa megen Lede og Modbydelighed, at man faar Lyst til at se sig om efter dets Modstandere. – Det er Arbejderne, der have brudt Isen. Man kan beklage, at Bevægelsen blev rejst i brandrøde Farver, i overdrevne Udtryk, med en Voldsomhed, der stod i saa skjærende Modsætning til den fuldstændige Afmagt og den totale Mangel paa Midler til at give Ordene Betydning; man kan dobbelt beklage det, fordi disse ørkesløse Deklamationer gav de Nationalliberale et kjærkomment Paaskud til at agere med Kanoner, Husarer, Arrestationer og Domfældelser, med hele dette Apparat, der er saa vel skikket til at ængste gode og fredelige Borgere og vække Forestillinger om en Regjering, der er i Begreb med at frelse Staten, Familien og Ejendommen; men at den evropæiske Arbejderbevægelse omsider har naaet os, deri finde vi i og for sig ingen Grund til at ængstes, og vi nære ingen som helst Tvivl om, at denne Bevægelse, en Gang rejst, vil finde et Løb, hvor den under mindre støjende Former vil blive af virkelig Betydning for vor demokratiske Udvikling.«¹⁷ Disputatsen viser, at profetien gik i opfyldelse. Og det vil jeg ønske arbejderbevægelsen til lykke med.

Lorenz Rerup

¹⁷ Karsten Thorborg, Viggo Hørup. En af det moderne gennembruds mænd, i Hist. Tidsskrift 1981, I, s. 166f. Citatet er hentet fra Morgenbladet, 24. okt. 1873.